

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE CULTE DIN DACIA ROMANĂ

IOAN MITROFAN

Descoperiri arheologice făcute pe teritoriul Daciei romane vin să confirme și să întregească cele relatate în legătură cu unele sculpturi din tezaurul de la Tomis, descoperit în primăvara anului 1962¹.

Dintre aceste sculpturi ne vom referi la zeițele **Isis**² și **Nemesis**³, prin descoperirile făcute în marele centru ceramic roman de la Micăsasa, jud. Sibiu și, bănuim, pe teritoriul municipiului și apoi colonia **Potaissa**⁵.

Astfel, un fragment dintr-un tipar pentru confecționat statuete, reprezentând pe zeița **Isis**⁶ a fost aflat în **praefurnium**-ul unui cuptor. Era modelat din pastă fină cu nisip în poziție, inegal arsă, de culoare cenușie. S-a păstrat numai partea de sus, din față, a tiparului. El reprezintă, deci în negativ, partea frontală a capului, a umerilor și a bustului până la nivelul pieptului. Dimensiunile fragmentului păstrat sunt de 19,5 x 12 cm. Spart și el, puțin dinspre exterior înspre partea interioară, a dus la lipsa unei foarte mici părți din vârful nasului. Pe acest fragment de tipar păstrat distingem tipul matur, senin și calm al zeiței, cu părul în șuvițe despărțit în cărare și, se pare, prins la spate. Pe creștet purta un **modius**, iar pe corp purta o îmbrăcăminte drapată prinsă pe piept, bănuim, în cunoscutul nod **isiac**⁷(fig. 1).

Din descoperirile de tipare pentru imprimat medalioane dedicate lui **Isis** și **Serapis**⁸ deducem că cele două divinități aveau mulți admiratori, organizați în asociații religioase. Aici, ca și în alte părți ale imperiului, în ierarhia acestor asociații, par să fi fost promovate și femeii-preotese⁹. Contextul arheologic de la Micăsasa ne conduce la o datare a piesei în a doua jumătate a secolului II și prima jumătate a secolului III; este,

1. Cf. **Tezaurul de sculpturi de la Tomis**, București, 1963.

2. A. Rădulescu, în **Tezaurul ...**, p. 46-48.

3. V. Barbu, în **Tezaurul ...**, p. 83-84.

4. Cel mai mare centru ceramic cunoscut, deocamdată, în cuprinsul Daciei și, se pare, în nord-estul Imperiului roman.

5. Vezi, M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 129.

6. I. Mitrofan, **Le centre de production céramique de Micăsasa**, în **Buletin of the center for Transylvanian studies**, vol. IV, Na 4, Cluj-Napoca, 1995, p. 9.

7. B.M. Filletti Maj, **Iside**, în **Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale**. Roma.

8. I. Mitrofan, **op. cit.**, p. 3.

9. G. Lafaye, în **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines**, Paris, p. 584.

Fig. 1. a Fragment dintr-un tipar reprezentând pe zeița Isis.

de altfel, perioada în care se încadrează cuptoarele pentru ars oale¹⁰ din marele centru ceramic de la Micăsasa.

La aproximativ 1 km NV de satul Vâlcele, comuna Feleacu, jud. Cluj, s-a aflat un fragment dintr-un altar masiv¹¹ din conglomerat fosilic. Altarul, lat de 0,49m, a fost spart și refolosit ca material de construcție.

Pe fragmentul de altar, sub o profilatură simplă ce desparte câmpul inscripției de fronton, se păstrează inserat pe trei rânduri într-o grafie îngrijită, în limba greacă următorul text:

βωμός/Νεμέσε/ων (Altar al Nemeselor) (Fig. 2).

Descoperirea monumentului a fost făcută într-un loc fără urme de construcții din epoca romană. După felul cum sunt ordonate literele în câmpul inscripției, nu avem siguranța că ar mai fi urmat ceva. Altarul se înscrie printre puținele epigrafe dedicate dublei divinități **Nemesis**¹², fiind deocamdată singura descoperire în afara Asiei Mici și singura închinare făcută acestora în afara lumii grecești.

Creată mai curând dintr-o necesitate etnică, această divinitate este amintită încă

10. Al căror număr cunoscut prin cercetări, până în prezent, se ridică la cifra de 27.

11. I. Mitrofan, *AMN* 17, 1980, p. 92 și p. 91 fig. 2.

12. Cf. *CIG* II, 1893, 2662-2663 (Halicarnas), 3148, 3161, 3193 (Smyrna) și *Supplementum Epigraphicum Graecum*, IV, 1929, Nr. 277 (Panamara).

Fig. 1. b Copia fragmentului de tipar.

din epoca homerică¹³ fără însă a fi definită. Cu timpul, în lumea ionică, Nemesis va căpăta o consistență tot mai precisă¹⁴. Astfel, la **Smyrna**, încă din secolul III a. Chr. i se făceau sanctuare, iar în secolul IV a. Chr. i se ridicau chiar statui. Tot acum, legat de evenimentele întâmplare în timpul campaniilor lui Alexandru cel Mare în Orient, după legendă, apare pe monede, pentru prima dată aici, imaginea celor două Nemesis geminate: una, cea a vechii și alta, cea a noii **Smyrna**¹⁵. Deși dominant în epoca elenistică, cultul ei nu se va răspândi în Imperiu decât foarte târziu, generalizându-se abia în secolele II-III p. Chr., când va însuma o seamă de atribute întâlnite și la alte divinități¹⁵.

Descoperirea ne apare semnificativă pentru elucidarea unei iconografii destul de slab reprezentată¹⁷. În același timp, ea se adaugă numărului dedicațiilor pentru Nemesis, prima de acest tip din Dacia.

După forma literelor (**omega**, **sigma** și **epsilon**), monumentul poate fi datat între

13. Homer, *Iliada*, III, 156; VI, 335, 351; XIII, 121; XIV, 80; *Odissea*, I, 350; II, 131; XX, 328.

14. Adr. Legrand, *Nemesis*, in *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, IV, 1, p. 53-54; F. Paribeni, *Νεμείσις, Nemesis*, in *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, V, Roma, 1963, p. 404.

15. Pausanias, *Graeciae descriptio*, VII, 5, 2-3.

16. Adr. Legrand, *op. cit.*, p. 54; D. Tudor, *I cavaleri danubieni*, in *Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma*, VII, 1937, p. 244; idem, *Dacia* 9-10, 1941-1944, p. 417.

17. Vezi, Otto Rossbach, *Nemesis*, in *Roscher's Lexicon*, III, 1, c. 139; Adr. Legrand, *op. cit.*; H. Herter, *Nemesis*, in *Real-Encyclopädie*, XVI, 2, c. 2352-2355 și F. Paribeni, *op. cit.*

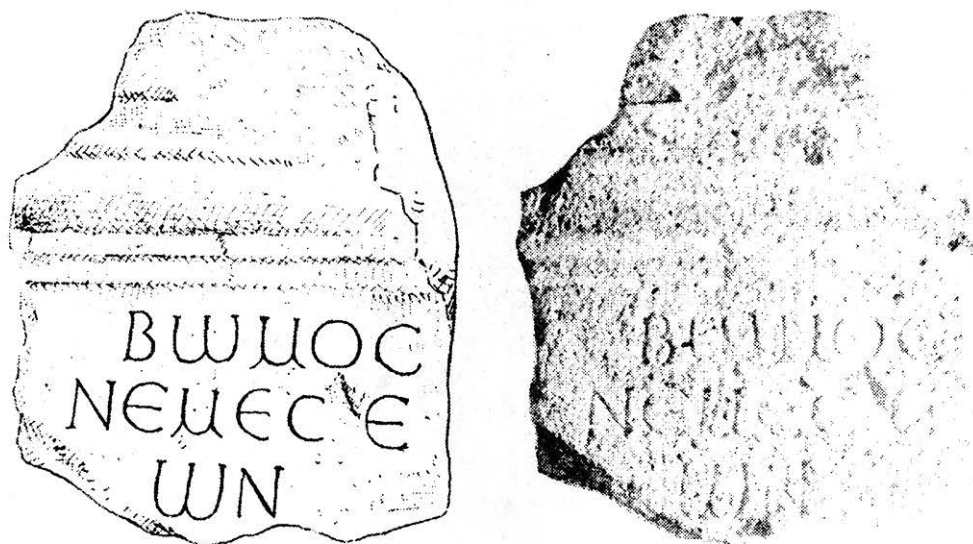

Fig. 2 Altar votiv, dedicat zeiței Nemesis.

a doua jumătate a secolului II și prima parte a secolului III p. Chr., când și pe alte monumente întâlnim aceleași caractere¹⁸. Și alte dedicații din Dacia pentru zeița Nemesis se încadrează în această perioadă¹⁹, dar nu mai înainte de aducerea legiunii a V-a Macedonica²⁰.

OBSERVATIONS AU SUJET DE QUELQUES CULTES DE LA DACIE ROMAINE

- Résumé -

Des découvertes archéologiques faites sur le territoire de la Dacie romaine viennent de confirmer et compléter certaines remarques sur quelques sculptures du trésor de Tomis.

Parmi celles-ci, nous allons nous rapporter surtout aux déesses Isis et Nemesis, à la suite de deux découvertes survenues dans le grand centre céramique romain de Micăsasa et dans le territoire de la colonie de Potaïssa.

Ces deux trouvailles, une moule fragmentaire (Micăsasa) et un fragment d'inscription grecque (Potaïssa), grâce aux circonstances de leur découverte, s'encadrent dans la deuxième moitié du II-ème siècle et la première partie du III-ème siècle ap. J.-C., tout comme les sculptures de Tomis.

18. I.I. Russu, *Studii și comunicări*, 12, Sibiu, 1965, p. 78.

19. Cităm în primul rând inscripția din CIL II, 902, aflată la Potaïssa; apoi III, 13777, 13779 de la Sarmizegetusa; I.I. Russu, *Materiale epigrafice*, nr. 34, p. 125-128; și CIL, III, 8028 pentru Romula.

20. Adoratorii se aflau și printre militarii legiunii de la Apulum, unde o inscripție CIL, III, 14474, unde este cunoscut că s-a făcut un templu nou NEMESI DEAE.